

St. Anna i islandsk senmiddelalder

Hans Bekker-Nielsen

Litteraturhistorien, kirkehistorien, kunsthistorien, sproghistorien og andre historiske discipliner fortæller os ganske tydeligt, at den norrøne kulturverden — moderlandet Norge og landene mod vest — middelalderen igennem modtog stærke impulser udefra. Heri er der intet mærkeligt. Den vigtigste faktor i middelalderens aandsliv, selve kristenstroen, var ogsaa kommet udefra, og i dens kølvand fulgte baade aandelige og materielle goder.

Den gamle indbyrdes forbindelse mellem Færøerne og Island og disse to lande og Norge er saa vel kendt og saa vel dokumenteret, at man har lov til at betragte dette norrøne omraade som et hele, saa meget mere som landene i kirkelig henseende var ét, forenet under ærkebispem i Nidaros. Naar jeg her vil omtale en senmiddelalderlig, aandelig strømning, som fandt vej til Island og gjorde sig gældende i islandsk litteratur, gaar jeg derfor stiltiende udfra, at den ogsaa har gjort sig bemærket paa Færøerne, som vi ved, den har gjort det i billedkunsten i Norge; men kun paa Island møder den os baade i litteraturen og i billedkunsten.

I højmiddelalderen — i løbet af det 11. og 12. aarhundrede — bliver tanken om Kristus som den menneskevordne Gud stadig stærkere. »Fra korset, eller fra krybben

i Bethlehem, faller sterkere lys over dem som står omkring, først og fremst på Maria, som selvforglemmende elsket frelseren og led med ham som ingen anden« (Fredrik Paasche), og andagten til Vor Frue kom til at præge Vesterledens fromhed, kunst og litteratur i de sidste aarhundreder af middelalderen med en voldsom styrke. Blandt de mange vidnesbyrd rager de norrøne samlinger af Mariajærtegn op. De største af dem stammer fra et aarhundrede, som ellers ikke anses for mærkeligt i den norrøne litteraturs historie — det femtende, og udmærker sig ved at være større i omfang end nogen anden bevaret samling paa et europæisk folkesprog (Ole Widding). Men interessen for den hellige familie standsede ikke ved Maria, ogsaa hendes forældre og fremfor alt hendes mor Anna fik en plads i andagten.

Allerede i oldkirken ærede man Herrens mormor, men først som følge af den ovenfor groft skitserede udvikling fik Annaandagten sit vældige opsving indenfor den latinske kirke i det femtende aarhundrede og i de første aar af det sekstende indtil reformationen. Overalt kendte man andagten til St. Anna selv tredje, og ofte var der knyttet en betydelig aflad til denne andagt. I kunsten skildrede man Jesusbarnet og hans hellige mor og mormor, og der blev digtet rimofficier, sekvenser og andre digte til Annas ære. Hvad de gamle apokryfer om Maria (Pseudo-Matthæus m. fl.) vidste at fortælle om Anna og hendes liv blev fundet frem og suppleret ved ihærdige studier og den religiøse fantasi hjælp. I senmiddelalderen var den korte legende, som man kunde finde den for eksempel hos Jacobus de Voragine i *Legenda aurea*, blevet stadset op med indskud og vedføjede jærtegn og udbredt i afskrifter paa latin og oversat til folkesprogene.

Et af de lande i Europa, hvor andagten til Anna var mest udbredt, var Tyskland, og herfra kunde den brede sig til Norden, der som bekendt i tiden op mod reformationen af politiske og økonomiske grunde var tæt knyttet

til Nordtyskland. Fra Nordtyskland stammer da ogsaa det smukke træskærerarbejde, der tidligere har prydet kirken i Holt ved Önundarfjörður paa Nordvestisland, og som nu befinder sig i Þjóðminjasafn Íslands. Det forestiller Anna selvtrædte; Maria og Anna er fremstillet siddende med Jesusbarnet imellem sig, han sidder paa sin mors skød og rækker et æble hen til sin mormor, der holder en bog i den ene haand. Ifølge Beda Kleinschmidt er denne type af Anna selvtrædte fremstillinger uhyre almindelig,

men gruppen fra Holt forekommer mig at eje en usædvanlig skønhed (se illustrationen). At dette — sikkert lybske — træskærerarbejde har fundet vej til Island, understreger den kendsgerning, at de nordiske lande i høj grad hentede deres aandelige impulser i Nordtyskland i slutningen af middelalderen.

Denne kendsgerning viser sig som bekendt ogsaa i ordforraadet, hvor de mange nedertyske laaneord i islandsk (og i de andre nordiske sprog) fra tiden lige før og lige efter reformationen fortæller os, hvor praktisk det maa have været baade i gejstlige og verdslige anliggender at kunne noget nedertysk. Ogsaa i det litterære udtryk for Annas popularitet paa Island viser den nedertyske indflydelse sig.

Den version af sagaen om St. Anna, som findes i det store islandske legendehaandskrift i Det kgl. Bibliotek i Stockholm, *Holm 3 fol.* paa pergament fra begyndelsen af det 16. aarhundrede, har — som det tidligere er blevet paavist (*Maal og minne* 1960, s. 124 ff. og *Germanic Review* 1962, s. 253 f.) — sit grundlag i nedertyske kilder. Hovedkilden er den nu uhyre sjældne *St. Annen-Büchlein* fra 1507 (trykt af Hans Dorn i Braunschweig; Borchling og Claussen nr. 417), suppleret med uddrag af *Passionael*, den nedertyske gengivelse af en udvidet udgave af *Legenda aurea*, der findes i en række tryk fra tiden før og efter aar 1500. Kompositionen i Anna-sagaen, som vi finder den i *Holm 3*, er vellykket, og oversætteren (kompilatoren) har forstaaet at arbejde sine to kilder sammen paa en fiks maade. Dette hovedværk i senmiddelalderlig islandsk litteratur er ganske omfangsrigt og fylder 67 foliosider i haandskriftet. Teksten er aldrig blevet udgivet, men fortjener det i høj grad.

Sagaen i *Holm 3* slutter defekt, og det er en ringe trøst, at fragmentet i *AM 238 fol. fragm. III* fra sidste del af det 15. aarhundrede indeholder noget af det, der mangler i *Holm 3*, for den saga, man finder paa de to blade i

AM 238, tilhører ganske øjensynlig en helt anden oversættelse af den tekst, som er i *St. Annen-Büchlein*. — Mere syntes der ikke at kunne siges om den sag, indtil det en skønne dag faldt i min lod at undersøge et papirhaandskrift fra det 17. aarhundrede, som i Kr. Kålunds katalog over de arnamagnæanske håndskrifter blev karakteriseret som en *Maríu saga*. Haandskriftet, *AM 82.8^o*, viste sig imidlertid at indeholde en *Anna*-saga af samme version som den i *AM 238*. Denne beskedne opdagelse blev heldigvis gjort saa betids, at haandskriftet kunde indføjes paa rette sted i Ole Widdings, L. K. Shooks og min liste over helgensagaer (i *Mediaeval Studies 1963*); men denne unge *saga*-afskrift fortjener i det mindste en kort omtale, og det skal den faa her.

De sidste sider i *AM 82* (bl. 110^r–112^r) gengiver teksten paa første side af fragmentet i *AM 238* saa nøje, at papirhaandskriftet maa være en afskrifts afskrift af teksten i pergamentshaandskriftet, *AM 238*, eller maaske snarere en afskrift af et søsterhaandskrift, der har været mere defekt mod slutningen, end det bevarede fragment er. Ved skæbnens ironi er nemlig fragmentet med sine fire sider mindre defekt henimod slutningen af sagaen end papirhaandskriftet med sine 223 sider. *AM 238* har tre fulde sider mere tekst.

For middelalderforskningen er det naturligvis altid mest tilfredsstillende at arbejde med ægte middelalderlige kilder, og derfor fristes man stundom til at kaste vrage paa yngre papirhaandskrifter. Men tilfældet med *AM 82*, der skulde vise sig at indeholde en omtrent fuldstændig gengivelse af en ellers saa godt som tabt tekst, er altsaa en advarsel om ogsaa at agte paa papirhaandskrifter fra nyere tid.

Paa grundlag af fragmentet i *AM 238* var det som nævnt muligt at fastslaa, at denne version af *Anna*-sagaen byggede paa *St. Annen-Büchlein*, men om den dertil havde indskud fra andre kilder, kunde man ikke vide. En sammenligning af sagaen med det nedertyske forlæg viste imidler-

tid med al ønskelig tydelighed, at *AM* 82 slavisk følger fremstillingen i den nedertyske bog, har den samme inddeling i kapitler og medtager næsten rub og stub af de fromme bønner og andre indskud, som beretningen er pyntet op med. Den vanskelighed, at det gamle fragment angives at stamme fra det 15. aarhundrede, mens forlægget er trykt i 1507, tør man vist nok med sindsro se bort fra, og man kan efter behag vælge mellem følgende to forklaringer herpaa: At selv en saa fremragende haandskriftkender som Kr. Kälund skulde være i stand til nøjagtigt at anvise fragmentet plads i det 15. aarhundrede i stedet for 7–10 aar inde i det 16., er en saa umulig tanke, at man har lov til at ansætte fragmentet saapas meget senere, at det virkelig kan være den foreliggende udgave af *St. Annen=Büchlein*, der har været den direkte kilde. Eller man kan med støtte i det faktum, at andagten til Anna var saa overordentlig udbredt, gaa ud fra, at der har eksisteret adskillige ældre udgaver af den nedertyske tekst, selv om vi nu kun kender 1507-udgaven. Efter reformatiønen, da det nedertyske sprogomraade stort set blev protestantisk, havde man jo næppe megen brug for andagtsbøger af denne art.

Som indledning til Anna-legenden i *St. Annen=Büchlein* findes den bekendte afladsbøn, der ogsaa kendes i islandsk overlevering (jfr. *Bibliotheca Arnarnagæana* XXV, 1, 1961, s. 63–64). Den kolossale aflad, der angivelig kunde vindes ved den rette udførelse af andagten, er i den nedertyske version knyttet til Innocens den Sjette og ikke som ellers til Alexander den Sjette. Denne bøn (og en efterfølgende anraabelse til St. Anna) genfindes ikke i den islandske version i *AM* 82, men derefter har oversætteren taget fat og nøje fulgt sin kilde.

De første fem kapitler (*AM* 82, bl. 1 r ff.) handler om Annas forældre, Emerentia og Stollanus, og hendes fødsel. I sjette kapitel fortælles, at Anna blev født paa en tirsdag (den ugedag middelalderen helligede hende), og at en

engel anbragte navnet Anna paa brystet af hende med skinnende bogstaver (bl. 10^v ff.); et indskudt jærtegn handler om helbredelsen af en blind, der faar sit syn igen efter at have berørt bogstaverne. De næste kapitler (kap. 7—12, bl. 14^r ff.) beskriver Annas opvækst, hendes giftemaal med Joachim og deres barnløshed gennem tyve aar, indtil Herrens engel bebuder, at de skal faa en datter, og Maria fødes. I de næste ni kapitler (kap. 13—21, bl. 22^v ff.) er Maria hovedpersonen. Dernæst indtræffer Joachims død, Anna gifter sig igen med Cleophas, der dør inden deres datter er blevet født, og endnu en gang gifter Anna sig (efter en engels befaling) med Salome, med hvem hun ogsaa faar en datter (kap. 22—24, bl. 39^v). — Traditionen om Annas tre giftemaal (*Trinubium Annae*) laa bag ved de ganske faste forestillinger, man havde om den hellige familje i videste forstand, for eksempel at Zebedæisonnerne Jakob og Johannes var Kristi kødelige fætre, som sønner af Annas datter, Maria, af tredje ægteskab. Denne tradition kendes ogsaa fra ældre islandsk litteratur, bl. a. den islandske homiliebog fra ca. 1200 (Wiséns udgave s. 200).

Legenden fortsætter med Marias trolovelse, bebudelsen og Annas glæde over, at hendes datter skal føde Guds søn (kap. 25—31, bl. 43^v ff.), men saa indtræffer nogle forviklinger: Anna er taget til Jerusalem for at købe ind, og imens drager Joseph og Maria til Bethlehem for at blive skrevet i mandtal, saa først da Anna har mødt de hellige tre konger finder hun den hellige familje i stalden (kap. 32—35, bl. 49^r). Jesus ofres i templet, flugten til Ægypten beskrives og Annas sorg over ikke at kunne finde Maria, Joseph og Jesusbarnet (kap. 36—38, bl. 54^v ff.). Anna kommer til Bethlehem, netop som de smaa børn bliver myrdet, hun bringer trøst og hjælper med at begrave ofrene for Herodes' grumhed, og derefter drager hun ud i ørkenen, hvor hun bliver fristet af djævelen og trøstet af en engel (kap. 39—46, bl. 56^v ff.). I kapitel 47 (bl. 64^v ff.) fortælles, hvordan Jesus, der var blevet 17 aar gammel,

foreslaar, at han og Maria samt hendes søstre og deres børn skal opsøge Anna i ørkenen, fordi han ved, at hun ikke har langt igen at leve; Annas søsterdatter Elisabeth og hendes søn, Johannes den Døber, er ogsaa med i selskabet. Annas slægtninge bliver hos hende, til hun dør, og de begraver hende i Nazareth (kap. 48–51, bl. 66^r ff.). Et genealogisk kapitel (kap. 52, bl. 69^v f.) om Annas og Joachims slægt og nogle bønner (kap. 53–54, bl. 70^v) afslutter beretningen om Annas liv. — Hermed er de to hovedafsnit i et klassisk helgenlevned, *vita* og *mors*, til ende, og i de følgende kapitler finder man nogle jærtegn virket ved Annas forbøn, altsaa det sidste afsnit af et fuldstændigt helgenlevned, *miracula*.

Jærtegnene fortæller om en kvinde, der frelses fra en uretfærdig dom, om en kvinde, som er ved at brænde inde med sine tre drenge, men frelses af St. Anna selv tredje, og lignende. En dramatisk og underholdende historie med en god kraftig appel findes i kap. 57 (84^v ff.): En eremit i Frankrig faar hugget hovedet af (af en røver), men Anna sætter det paa plads igen, og røveren omvender sig. Et af de sidste jærtegn (kap. 64, 102^r ff.) handler om en kvinde, der sad enke for anden gang i en alder af atten aar, men efter Annas forbillede giftede hun sig igen; imidlertid blev hun igen enke, inden hun var tyve aar gammel, og besluttede sig til ikke mere at gifte sig, men tjene Gud i sin enkestand. En af hendes bejlere vilde tvinge hende og havde adskillige mænd med sig for at fange hende, men paa hendes bøn om hjælp kom Anna til med et stort følge og jog mændene paa flugt. Da de kom løbende ude af sig selv, mente man, at de havde bedrevet et eller andet slemt, og de blev arresteret og dømt til døden. Som det saa ofte gaar i middelalderlige mirakelfortællinger, endte det dog ogsaa godt her, for i en vision fortæller Anna enken, at mændene havde anraabt hende om hjælp, og at enken derfor paa hendes vegne skulde gaa til byens raad

og bede for dem. Dette sker, de bliver frikendt og gaar alle i kloster og tjener Gud med stor fromhed.

Disse korte resuméer af handlingsforløbet i den senmiddelalderlige Anna-saga har skullet tjene til at vise, hvordan man paa Island næppe mere end en menneskealder inden reformationens komme forstod at udnytte en fremmed kilde til fornyelse af repertoiret i den del af sagalitteraturen, som var ældst der i landet, nemlig sagalitteraturen om hellige mænd og kvinder. Genren ophørte med at have aktuel opbyggelig betydning i den lutherske kirke, men mange af dens ejendommeligheder — især de overnaturlige tildragelser — genfindes gang paa gang i en anden ældgammel genre, der skulde vedblive at leve efter troskiftet: folkeæventyret.

SUMMARY

St. Anne, mother of St. Mary the Blessed Virgin, had become a central figure in late mediaeval hagiography and devotion, and she seems to have been especially popular in Germany. From here her cult spread to Scandinavia, where several groups of the Madonna, Child, and St. Anne have survived the Reformation, as has the one from Holt in Iceland (now in the National Museum of Iceland) which was probably made in Lübeck. From Germany came also the printed sources of the saga of St. Anne in *Holm 3 fol.*, the big collection of Saints' Lives, and it was recently discovered that the main source, the almost unique *St. Annen Büchlein* in Low German (Braunschweig 1507) was also the only source of a saga of St. Anne in *AM 82,8^o* (on paper, 17th cent.). This version had erroneously been described as a *Mariu saga*, but is in fact a parallel to the fragmentary text in *AM 238 fol. III* that can now be supplemented, so that it is possible to gain an almost complete idea of the composition and contents of this older, Icelandic saga of St. Anne (from c. 1500). A summary of the version in *AM 82* concludes the paper.

LITTERATUR

1. Beda Kleinschmidt, O. F. M., *Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum.* (Forschungen zur Volkskunde 1-3) Düsseldorf 1930.
2. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I* (Kbh. 1956) sp. 147-151 (af Anders Bugge), med henvisninger.
3. Fredrik Paasche, *Norges og Islands litteratur inntil utgangen av middelalderen*² v. Anne Holtmark, Oslo 1957.
4. Ole Widding, 'Om de norrøne Marialegender', *Opuscula* II, 1. (Bibliotheca Arnamagnæana XXV, 1) Kbh. 1961, s. 1-9.
5. Ole Widding og Hans Bekker-Nielsen, 'En senmiddelalderlig legendesamling', *Maal og Minne*, Oslo 1960, s. 105-128.
6. Ole Widding and Hans Bekker-Nielsen, 'Low German Influence on late Icelandic Hagiography', *Germanic Review* XXXVII, New York 1962, s. 237-262.